

Ez a költészet tehát elsősorban képek által nyilatkozik meg, míg maga a nyelv eszköz, ami a pontos leírást szolgálja. Ennek a közvetlenebb átfordíthatóságnak a következménye, hogy a magyar Tor Ulven kísértetiesen hasonlít a norvég Tor Ulvenre.

Ez azonban semmit se von le a kötet fordítójának, Vajna Ádámnak az érdemeiből, aki nagyszerű, ihletett munkát végzett.

Hála neki, ünnepi pillanatot élhetnek át a magyar versolvasók.

Tor Ulven megérkezett az irodalmunkba!

Kőríz Imre

Jelenlét és jelentés

BILLY COLLINS FORDÍTÁSA KÖZBEN

Sokat köszönhetek a boroknak. Például Billy Collins verseit. A tokaji Erzsébet Pince vezetőjétől, Prácsér Hajnalkától hallottam róluk először. Hajni nemcsak borász – a szülei nyomdokait követve –, hanem bölcész is: egy időben az amerikai M.F.K. Fisher „ételírási”-ból (mint életírásokból) készült doktorálni Debrecenben. Ő ismertette meg velem Collins mellett például Carl Dennis, Theodore Roethke, Kay McKenzie Cooke és Diane Lockward verseit.

Hajni az édesapjától kapta az első verseskötetemet, és annak olvastán már akkor megsejtette, hogy tetszhetnek nekem az amerikai költő versei, amikor én még nem is hallottam róluk. (Collinsnak addig csak néhány verse jelent meg magyarul, Fogarasi György, majd Krusovszky Dénes kitűnő fordításában, 2004-ben és 2007-ben.) A legjobb pillanatban olvastam az *Introduction to Poetry*-t, vagyis a legjobbkor találtam Collins költészetét, akinek könnyed közvetlensége, humora, melankóliája, illetve – kevésbé feltűnő, de néhány olyan remekművét, mint a *Kilenc ló* vagy a *Horoszkóp halottaknak* című verseket mélyen meghatározó – tragikuma lenyűgözött. És kiderült, hogy a költészetem nemcsak olvasóként jelentett nekem sokat, hanem, hogy úgy mondjam, szakmailag is: látás- és kifejezés módja révén átségitett – hogy ne mondjam, jótékony ülepen billentéssel átlendített – az én akkor kissé elakadt költői praxisom torlaszain. Collins jó néhány versét lefordítottam folyóiratoknak: ezek képezték az alapját annak a válogatásnak, amely a *Jelenkor* Kiadónál tavaly látott napvilágot *Az a baj a költészettel* címmel. Úgy éreztem, a fordításokkal valamit talán viszonzozhatok abból, amit az eredeti versekből a magam költői tevékenysége során profitáltam.

Az első Collins-vers tehát, éppen tíz éve, nekem az *Introduction to Poetry* volt, igazi sláger: mára már legalább hét magyar fordításban olvasható. Elsőre nem tetszett annyira, mint a többi, amit Prácsér Hajni révén megismertem, ennek a versnek a kissé nyomasztó légköre nem is jellemző Collinsra. Arról szól, hogy hogyan kéne bánniuk az olvasóknak a verssel: dobjanak bele egy egeret, és nézzék, ahogy próbál kijutni, vagy tapogassák ki a vers szobája falán a villanykapcsolót. Ehelyett székhez kötözve püfölik, úgy vallatják. Az ötödik szakasz így hangzik: „I want them to waterski / across the surface of a poem / waving at the author's name on the shore.”

A szerző neve, gondoltam, csak a parti főnyenybe lehet beleírva – amit elmos a vízisielő által keltett hullám. Ezt bele is fordítottam a versbe („egy hullámmal köszönt-

ve a szerző nevét”), bár amikor megkérdeztem, Collins azt mondta, hogy a „wave” szóban csak az integetés van benne, a hullámozás nincs. Úgy ragaszkodtam tehát a megoldáshoz, mint Vas István a „barbár orgonák”-hoz *A megcsalt szerető éneke* című Apollinaire-vers fordításában, azután is, hogy a tudomására jutott, az „orgue de Barbarie” konkrétan azt jelenti franciául: verkli. A fordítás munkája annyi lemondással jár, hogy bizonyos tekintetben óhatatlanul és folyamatosan szegényíti a verset – ezen az egyetlen ponton talán fordítva, hozzáadhatott valamit, ami nem is idegen Collinstól.

Egy ilyen durva szegényítésre Nádasdy Ádám mutatott rá, a figyelmességnek valami olyan kedves mozzanatával nyújtva át magyarázatát, hogy úgy éreztem, ajándékot kapok. A *Pokol* című vers beszélője és a felesége éppen ágyat vásárol egy óriási üzletben, ahol a kínálat áttekinthetetlensége és az eladó tolakodó modora miatt pokolian érzik magukat, szinte már dantei értelemben. A második és a harmadik versszakot így fordítottam: „Mégis, átgázolva a nyájas királyok, / az érzékenyebb királynők / és a bús magányosok között / nincs az a bíbor drapéria, ami eltakarná – // a *Pokol* egyik részletére gondolok, amit fejből tudok, és szó szerint / tudnék idézni, akár olaszul is”. Eredetileg meg akartam keresni az *Isteni színjáték*ban azt a szakaszt, amire a vers utal, sőt, még az is megfordult a fejemben, hogy megkérdezem Nádasdyt, de aztán úgy gondoltam, fölösleges és stílusidegen lenne műfordításból idézni, hiszen az angol eredeti is nyilván szabad parafrázis.

Valójában azonban még az sem. Nádasdy, azzal a rá annyira jellemző gesztussal, amely a vaslogikát is valami sajátos gráciával ruházza fel, elmagyarázta, hogy ezek a sorok nem Dantéra utalnak, hanem az angolszász világ ágyméreteire. King Size, Queen Size, Single Bed... Ugyanebben a versben a különböző ágyakat katonás mozdulatlanúsággal fekvéssel kipróbáló, elgyötört vásárlókról szólva ez áll a fordításban: „karok merevek, számjegyek a sírkövön”, holott az eredetiben olvasható „figures” nem a születés és halál „évszámait”, hanem a „figurák”-at, az elhunytaknak a középkori lovagi sírokra vésett alakját jelenti. Azt hiszem, ez a fordítás javíthatatlan, vagyis ha valaha lenne a kötetnek új kiadása, ki kellene hagyni és másikkal pótolni. [Szótárazási hibák, banális félreértések amúgy majdnem minden terjedelmesebb fordításban vannak, de ha nincs belőlük sok, vagy nem illeszkednek valami tendenciába, akkor kicsinyesség sok figyelmet vesztegetni rájuk.]

Nádasdy egyébként – amikor még munka közben kértem ki a tanácsát – azt javasolta, maradjon ki a kötet utolsó darabja. A címe: *Vers az angol nyelv kihalása utáni első nemzedék tagjaihoz*. Az ötödik és hatodik versszak alap gondolata az, hogy az angol anyanyelvűek szemében a világ maga is angol – vagyis hogy csak volt: „English seemed for so many of us / the only true way to describe the world / as if reality itself were English / and Adam and Eve spoke it in the garden / using words like *snake*, *apple*, and *it's all your fault*.” Ebben az esetben magyarul nem lehet olyasmit írni, hogy „Ádám és Éva angolul mondta ki a Paradicsomban, hogy *kígyó* vagy *alma*”, hiszen itt a *snake* meg az *apple* nem elsősorban a hullóré és a gyümölcsre vonatkozik, hanem – mintegy puszta jelenlétükkel – saját magukra mint angol szóra mutatnak rá. Megjegyzetelni nyilván nem érdemes őket – a jegyzet ráadásul nem is való lírai versekbe: olyan, mintha valami nemes anyagból készült, kitűnően szabott ruhán rajta maradna az árcédula.

Végül is nem fogadtam meg Nádasdy tanácsát, és nem hagytam ki a verset. Bízom benne, hogy az olvasók legalább az *apple* szót felismerik, és akkor már talán

azt is, hogy mi ezeknek az angol zárványoknak a szerepük a vers szövegében. Ez a felismerés – afféle oltáskánt – elég is ahhoz, hogy a valamivel később előforduló *pool*, *swallow*, *statuette*, *tractor*, *squiggly*, *surf* és *underbelly* esetében is kiválsa az olvasóban az értelmezéshez minimálisan szükséges immunválaszt.

Egy másik vers eredeti címe: *The Lanyard*. Mindenki ismeri a tárgyat, amit a szó jelöl, de nincs igazi, közkeletű magyar neve: nyakpántnak, nyakbaakasztónak, kártyatartónak, sőt állítólag passzartónak is nevezik. A verset nem lehetett kihagyni: Collins egyik legszebb darabja, az odaadó anyai szeretetről, e szeretet fiúk általi viszonzásáról, illetve viszonzhatatlanságáról szól. Ezúttal is az a helyzet, hogy a szó szóként is érdekes: a vers elején egy szótárban bukkan fel, a maga váratlanságában, a gyermekkor világából, mint Proust madeleine-je. Magát a tárgyat mindenestre nyári táborozás alatt fonja a fiú, színes csikokból. Először úgy gondoltam, legyen a cím „Siba” – eredetileg, folyóiratban így is jelent meg a vers –, ami egy olyan veszszövből font korbácska, amely a magyarországi szlovákok húsvéti népszokásaiban játszik szerepet. Jó, mert tényleg fonják, és kellőképp furcsa a hangzása. Végül mégis *A fityegő* lett a vers címe, ami kevésbé izgalmas ugyan, de nem akasztja meg fölöslegesen az olvasást.

Költőről szólva banálisan hangzik, de valójában nem az: Collinsnak fontosak a szavak, a maguk szó voltában. A fergeteges humorú *Victoria's Secret* című verset az élteti, hogy az olvasó, a lírai énhez hasonlóan, csak nagyjából sejtí egyes szavak jelentését. A lírai én női fehérenemű-katalógust lapoz. A vers hatása abból a feszültségből származik, amely egyrészt a magukért beszélő képekből, a modellek beszédes pillantásából, másrészt a különböző anyagok és szabások leírásának bámulatos értetlenségéből fakad: „Kissé felhúzza az egyik szemöldökét, / mintha azt kérdezné: na és, mi van, ha nincs rajtam / más, csak ez az elasztikus, tükörbárony body, / mély, sweetheart nyakkivágással, / varrás nélküli, öntött kosarakkal és állítható pántokkal? / Van valami bajod ezzel?” A vers fordításához, a szavak elemi megértéséhez nélkülözhetetlen volt a szakértői segítség, ami nem is csoda, ha hihetünk Collinsnak, aki szerint ez az egyetlen verse, amelyben ő sem ért minden szót.

A *Le Chien* című vers is a szavak irizáló jelentésével, illetve – ismét – a bizonytalan értelmű szavak jelenlétével játszik. A becsípett beszélő egy párizsi kutyának magyaráz olyan dolgokról, amelyeket minden amerikai ismer, de a kutya – pláne egy francia kutya – biztosan nem. A fordítás során olyan megfelelőket kellett találni, amelyekről a magyar olvasó az angol anyanyelvűhöz hasonlóan tudja, hogy az amerikai életformához tartoznak, de legalábbis sejtí azt is, hogy Amerikán kívül nincsenek elterjedve. A „corn dog”-ból [sűrű palacsintatésztába mártott, olajban kisütött virsli] így lett „konyhamalac”, a „white walls”-ból [az oldalsó részükhöz fehér gumiabroncsok] „ajtógomb”, a „March of Dimes”-ból [egy jótékonyági szervezet] „visszahordás”, a „tag sale”-ból [mondjuk garázsvásár] pedig „off-Broadway”, tekintet nélkül az eredetiben szereplő szavak konkrét jelentésére, hiszen ebben az esetben nem ennek a konkrét jelentésüknek, hanem versbeli jelenlétüknek volt jelentősége. [A „helmet laws”-t – inkább csak tanácstalanságból, mint meggyőződésből – meghagytam „a sisakviselés szabályai”-nak.]

Idiomatic a címe Collins egy olyan verésnek, amely az elejétől a végéig merő játék a szavakkal. Olyan, mintha a költőnek támadt volna egy jó ötlete arra, hogyan

pakolhatna bele sok jobbnál jobb metaforát egyetlen versbe. A vers különlegessége, hogy a magyar olvasó előbb ismerheti fel a hatásmechanizmusát, mint az angol. [Nálunk gyorsabban már csak az észtek.] Így kezdődik a fordítása: „Nagy kérdés ilyen kora reggel / – vagy ahogy az észtek mondják: / »a madarak szótte fényben« – / de fel kell tennem: hol a helyem az életben, / hol – a magyarokkal szólva – / »a helyem a láthatatlan vonaton?»” Milyen plasztikus is az észtek kifejezése a kora reggelre: „a madarak szótte fény” – gondolhatja az olvasó. De ha magyar, akkor csak a következő sorokig, hiszen nyilvánvaló, hogy a mi nyelvünkben nincs olyan kifejezés, hogy „az ember helye a láthatatlan vonaton” [„seat on the invisible train”] – és akkor az észti kifejezés is nyilván hamisítvány. A magyart és az észtet az átlagos olvasó persze nem ismerheti, és főleg nem ennyire, de azt már többen tudhatják, hogy nincs „svájci” nyelv [„as the Swiss call him”], arra pedig mindenkinek rá kell jönnie, hogy a tenger közelében élő népeknek nincs okuk az óceánt „nagy vízgép”-nek [„the water machine”] nevezni. Hogy tehát mindez csak szellemes költői kitaláció, illetve, ahogy a vers a végén mintegy maga is beismeri, „zsonglőrködés vattapamacsokkal”.

Budapest neve is így van jelen egy versben, sőt a vers címében is, mint egy olyan városé, amely alkalmas arra, hogy írás közben a költő elbambulva álmódozzon róla. A nevét ismeri, valamiféle homályos képzetei tapadnak is hozzá, de semmi közelebbit nem tud róla: a jelentése elmosódott, de a jelenléte intenzív. Megkísértett a gondolat, hogy lefordítsam azt, hogy „Budapest”, hiszen nyilvánvaló, hogy a versben ez egy angol szó, és a magyar olvasóknak mást jelent, mint az amerikaiaknak. Olyan várost próbáltam találni, amelyről tudjuk, hogy a mi kultúrkörünkhöz tartozik, vagyis nem kimondottan egzotikus, de azért elég periférikus ahhoz, hogy a nevének kívül szinte semmi közelebbit ne tudjunk róla. Végül mégis meghagytam „Budapest”-nek, de azt hiszem, ezzel igazából csak megúsztam valamit, amit persze különben tényleg csak elrontani lehetett volna.

Rákai Orsolya

A vers igényei

LOUISE GLÜCK

Louise Glück költészetéről már sosem fogunk tudni elfogulatlanul beszélni: a Nobel-díj mellékhatása, hogy nehéz úgy megszólalni a díjazott szerzőkről, hogy az ne tűnjön túl soknak vagy túl kevésnek. Soknak, hiszen úgymond meg kell tudnunk látni, megmutatni végre bennük azt a nagyszerűséget, amely korábban is jelen volt – és kevésnek, hiszen hogyan is mondhatnánk az elért pozíciónál, a kimondottnál többet vagy legalább annak megfelelőt? Dühítő dolog egy Nobel-díj, már jó előre megvonja tőlünk a felmutatás örömét és szorongást keltő kockázatát, azét a szorongását, amit legyőzve bátornak érezzük magunkat; kifejezetten szegyenbe hoz, amikor abbeli igyekezetünk jogosultságát, hogy a jól megérdemelt figyelemmel ajándékozunk meg a művet, eleve érvényteleníti. Hiszen ilyen esetekben a figyelem már mintegy kötelező adó, nem önzetlen ajándék. Igazán kínos.